

AKTUAR MOLIYA VA BUXGALTERIYA HISOBI ILMIY JURNALI

Vol. 4 Issue 03 | pp. 58-70 | ISSN: 2181-1865

Available online <https://finance.tsue.uz/index.php/afa>

ИНВЕСТИЦИЯ ЖОЗИБАДОРЛИГИ ВА УНИ БАҲОЛАШ УСЛУБИЁТЛАРИ ТАҲЛИЛИ

Тухлиев Бозор Каримович

и.ф.д. профессор

“International School of Finance Technology and Science” Институтини

Шаймарданов Аброр Ғофурович

Кадрлар бўлими, Ходимлар малакасини ошириш бўйича бош мутахассис

Аннотация: Ушбу мақолада инвестиция жозибadorлиги ва уни баҳолаш услубиятлари таҳлил қилинган. Шунингдек, ҳудудлар инвестиция жозибadorлигини баҳолаш ҳамда аниқлаш бўйича ҳам урганилган, бунда ҳар бир услубиётнинг ўз характерли хусусиятлари асослаб берилган. Инвестициялар самарadorлигини баҳолашнинг методологик асослари ва тамойиллари хусусида фикр юритилган. Инвестицияларни баҳолаш моделлари ва кўрсаткичлар таҳлил қилинган ва тегишли хулосалар ишлаб чиқилган. Инвестиция жозибadorлигини яхшилашга мўлжалланган инвестиция сиёсатининг таркибий тузилмалари ҳисобланган; мамлакат ва чет эл инвесторлари учун қулай механизмлар яратиш; капитал маблағлар қайтимлилигини таъминлаш ва даромаддорлигини ошириш; инвестиция фаолияти билан шуғулланишдаги хатар (риск) даражасини минималлаштириш бўйича тегишли хулосалар ишлаб чиқилган.

Таянч сўзлар: Инвестиция, инвестицион муҳит, инвестиция лойиҳалари, ҳудудий инвестицион, инвестиция муҳитини баҳолаш. инвестор, инвестицион фаолият, қулай механизмлар, капитал маблағлар қайтимлили, инвестиция фаолияти, хатар (риск) даражаси.

АНАЛИЗ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ И МЕТОДЫ ЕЕ ОЦЕНКИ

Аннотация: В данной статье анализируется инвестиционная привлекательность и методы ее оценки. Также были исследованы регионы с точки зрения оценки и определения инвестиционной привлекательности, в ходе которых были обоснованы особенности каждой методики. Обсуждаются методологические основы и принципы оценки эффективности инвестиций. Проанализированы модели и показатели оценки инвестиций и сделаны соответствующие выводы. Рассчитаны структурные структуры инвестиционной политики, направленные на повышение инвестиционной привлекательности; создание благоприятных механизмов для отечественных и иностранных инвесторов; обеспечение возврата капитальных средств и повышение рентабельности; Сделаны соответствующие выводы по минимизации уровня риска инвестиционной деятельности.

Ключевые слова: Инвестиции, инвестиционная среда, инвестиционные проекты, региональные инвестиции, оценка инвестиционной среды. инвестор, инвестиционная деятельность, удобные механизмы, рентабельность капитальных средств, инвестиционная активность, уровень риска.

ANALYSIS OF INVESTMENT ATTRACTIVENESS AND METHODS OF ITS ASSESSMENT

Abstract: This article describes the attractiveness of the investment and the methods of its evaluation. Also, the regions were studied for the assessment and determination of investment potential, in which the characteristic features of each region were justified. The methodological basis and principles of evaluating the effectiveness of investment decisions are discussed. The investment model was evaluated and indicators were analyzed and appropriate conclusions were drawn. Structural structures of investment policy designed to improve investment attractiveness were calculated; creation of favorable mechanisms for domestic and foreign investors; ensuring return of capital funds and increasing profitability; appropriate conclusions have been drawn up to minimize the level of risk in investment activities.

Key words: investment, investment environment, investment projects, regional investment, assessment of investment environment. investor, investment activity, convenient mechanisms, return on capital funds, investment activity, level of risk.

Кириш

Халқаро амалиётда мамлакатларнинг инвестиция жозибадорлигини баҳолаш бўйича аниқ услубият бирон бир халқаро меъёрий ҳужжат билан белгиланмаган, шу боис охири вақтларда инвестиция жозибадорлигини баҳоловчи турли услубиятлар қўлланилмоқда. Айрим иқтисодчиларнинг фикрича, инвестиция жозибадорлиги капитални қўйишдан олинган даромаднинг даражаси орқали аниқланади. Ушбу ёндашув жозибадорликни аниқлашнинг жуда тор соҳасини қамраб олади, чунки аниқ ва тўғри натижаларни олиш учун инвестицияларнинг риск (хатар) даражаси бир хил бўлган тақдирда амалга оширилиши лозим, бу эса амалда деярли мумкин эмас¹.

Инвестиция жозибадорлиги инвесторларни ўз маблағларини айнан шу соҳа, ҳудудга йўналтиришга қизиқтирадиган мезонлар тизимига боғлиқдир.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Иқтисодий адабиётларда ҳудудлар инвестиция жозибадорлигига таъсир этадиган омиллар-гуруҳлари турли хил эканлигини кузатиш мумкин. Масалан, ҳудудлар инвестиция фаоллигига таъсир этувчи омилларни В.М. Аскинадзи ва В.Т. Максимовалар² объектив ва субъектив, А.Н.Асаула, Н.И. Пасядлар³ тез ва секин

¹ Мустафакулов Ш.И. Инвестицион муҳит жозибадорлиги.Илмий амалий қўлланма / Ш.И.Мустафакулов. – Тошкент: Baktria press, 2017. – 320 б.

² Аскинадзи В.М., Максимова В.Т. Инвестиционное дело - 2012.

³ Инвестиционная привлекательность региона - Санкт-Петербург, 2008.-URL:http: //asaul.com/index.php/spisokpechatnihtrudov/118-monograph/301-20 investicionnaja-privlekatelnost-regiona.

ўзгарувчан, К.В. Балдин⁴ эса ижобий ва салбий таъсир этувчи омилларга ажратадилар.

М. Портер халқаро савдо ва хорижий инвестиция мамлакат иқтисодиётига фақат ижобий таъсир этади деган хулосани рад этади. Айрим мамлакатлар иқтисодиётига халқаро савдо ва хорижий инвестиция салбий таъсир этиши, яъни ишлаб чиқариш самарадорлигини ўсишига тўсқинлик қилиши ҳам мумкин, деган фикрни билдиради.

Фикримизча ушбу қараш ҳақиқатга яқин ҳисобланади. Ҳозирда сиёсий нуқтаи-назардан ёндашувлар натижасида айрим давлатларга қўлланилаётган санкциялар иқтисодиётга салбий таъсир этмоқда.

Худудлар инвестиция жозибадорлигини баҳолаш ҳамда аниқлаш бўйича ҳам турли услубиётлар мавжуд. Ҳар бир услубиёт ўз характерли хусусиятларига ва асосларига эга ҳисобланади.

Мамлакатлар ва худудлар инвестиция жозибадорлигини баҳолаш Dow Jones индекси, Саноат фаолияти, Гарвард бизнес мактаби усуллари, Fortune-журнали услубиёти, "Коммерсант" журнали услубиёти, "Минтақаларнинг инвестицион жозибадорлиги индексларини ҳисоблаш методикаси" эксперт институти (Россия) каби услубиётлардан фойдаланилади.

Таҳлилларимиз қарийб барча услубиётларда экспертлар фикридан фойдаланилиши ва кўрсаткични баҳолашда экспертлар фикрига устунлик берилишини кўрсатмоқда. Лекин, амалиётга кўра, эксперт баллари ҳар доим ҳам муқаррар эмас. Улар асосан субъектив характерга эга ҳисобланади.

Россия Миллий рейтинг агентлиги худудлар инвестиция жозибадорлиги рейтинги қуйидаги 7 та омилга боғлиқ деб ҳисоблайди⁵:

1. Худуднинг табиий ресурслари ва унинг атроф-географик хусусияти.
2. Меҳнат ресурслари.
3. Худуднинг инфратузилмаси.
4. Худуднинг ички бозори.
5. Ишлаб чиқариш салоҳияти.
6. Ижтимоий-сиёсий барқарорлик.
7. Худуд корхоналари ва бюджетининг молиявий ҳолати. (1-жадвал).

⁴ Балдина К.В. Инвестиции: системный анализ и управление, М.: ИТК «Дашков и К», 2012.

⁵ URL:<http://www.ra-national.ru/ratings/regions/regions-raiting-investment/regions-invest-metodology-2014/>.

1-жадвал⁶.

Худудлар инвестиция жозибаторлигини баҳолаш услубиётларининг турлари

т/р	Услубиётлар
1.	Доу-Джонс индекси
2.	БЕРИ индекси
3.	Саноат фаоллиги индекси
4.	Корхоналар раҳбарлари конъюктураси сўровлари
5.	Гарвард мактаби услубиёти
6.	Тейн-Уотерс услубиёти
7.	Котлер-Хейзлер услубиёти
8.	“The Economist” журнали услубиёти
9.	“Fortune” журнали услубиёти
10.	Euromoney” журнали услубиёти
11.	«Коммерсант» журнали услубиёти
12.	«Юниверс» агентлиги услубиёти
13.	“Datagraf” услубиётит
14.	ИЭ РАН услубиёти
15.	Institute for Advanced Studies (IAS)
16.	«РА-Эксперт»
17.	Россия Эксперт институти услубиёти

В.В. Аладын инвестиция объектининг инвестиция жозибаторлиги рейтингини аниқлаш учун қуйидаги кўрсаткичлар гуруҳидан фойдаланишни таклиф этади:

- иқтисодиёт самарадорлиги;
- сиёсий хатар даражаси (хавфсизлик ёки хавфлилик);
- қарздорлик ҳолати;
- қарзни узишга қодирлик;
- тулов қобилияти;
- банк кредитига ижозат мавжудлиги;
- узоқ муддатли ссуда капиталига ижозат мавжудлиги;
- форс-мажор вазиятларининг пайдо бўлиш эҳтимоли⁷.

Инвестицияларнинг мақсадга мувофиқлиги, инвестиция объектининг инвестиция жозибаторлиги ва хавф даражасини аниқлаш мумкин. Булар ўз навбатида муайян бир инвестиция лойиҳаси доирасида режалаштирилган инвестициялардан фойдаланиш самарадорлигини баҳолаш ва оширишда муҳим аҳамиятга эга.

⁶ Тухлиев Б.К. Инвестицияларни молиялаштиришнинг долзарб масаллари. Монография. -Т.: “Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи”, 2023, 75-бет.

⁷ Аладын В.В. Инвестиционная деятельность субъектов Российской Федерации /В.В. Аладын. –Москва: Социум, 2002. -222. С. 131-132

Тадқиқот методологияси

Ушбу тадқиқотнинг методологик асосини тадқиқотнинг диалектик усули, тизимли ва жараёнли ёндашувлар ташкил этади. Ишда илмий абстракция, синтез, гуруҳлаш ва таққослаш, молиявий таҳлил каби тадқиқот усулларида ҳамда расмий ахборот базасидан фойдаланилган.

Юқорида баён қилинган инвестицион муҳитни баҳолаш услубларининг асослилиги ва амалий аҳамиятига баҳо бериш учун чет эл тажрибасини ўрганиш, унинг илғор ва истиқболли ютуқларини татбиқ этиш бўйича илмий-амалий асосланган тавсиялар ишлаб чиқилди.

Таҳлил ва натижалар

Инвестициялар самарадорлиги даражаси кўп жиҳатдан яратилган инвестиция муҳити доирасида бирор бир лойиҳани амалга оширишга йўналтирилган капитал маблағларнинг даромадлигига боғлиқ. Бозор иқтисодиёти шароитида инвестиция ресурсларини жойлаштириш ва улардан самарали фойдаланиш учун инвестиция муҳити умумий мезон бўлади. Зотан, қулай инвестиция муҳити мамлакатга капитал олиб келишни рағбатлантиради, инвесторлар фаоллигининг юксалишига хизмат қилади, аксинча, ҳолатларда эса, яъни қулай инвестиция муҳити шакланмасдан инвестиция хавф даражаси юқори бўлса, капиталнинг ташқарига чиқиб кетиши кучаяди ва натижада инвестиция фаолияти сўна бошлайди.

Инвестициялар самарадорлигини илмий-услубий асосланган тарзда баҳолаш тизими келтирилган бўлиб, улар ишлаб чиқиладиган у ёки бу инвестиция лойиҳасининг мақсадга мувофиқлиги ёхуд самарали эмаслигини аниқлашга ёрдам беради. Амалиётда инвестиция самарадорлигини баҳолаш бўйича ҳам турли услубиётлардан фойдаланилади (1-расм).

Ҳудудий инвестиция муҳитини яхшилашда устувор ишлаб чиқаришга асосланган корхоналарнинг ташкилий-ҳуқуқий шакллари қандай бўлишидан қатъий назар, уларнинг инвестиция фаолиятларини қуйидаги йўналишлардаги кўрсаткичлар бўйича баҳолаш ва қўллаб-қувватлаш лозим. Инвестиция муҳитини яхшилашга мўлжалланган инвестиция сиёсати йўналишлари ичида қуйидагиларни алоҳида кўрсатиш лозим: мамлакат ва чет эл инвесторлари учун қулай механизмлар яратиш; капитал маблағлар қайтимлилигини таъминлаш ва даромаддорлигини ошириш; инвестиция фаолияти билан шуғулланишдаги хатар (риск) даражасини минималлаштириш. Инвестор у ёки бу мамлакат иқтисодиётига инвестиция воситалари киритишдан аввал биринчи навбатда ўз капиталининг хавфсизлигини таъминлаш масалаларига асосий эътибор қаратади. Шундан кейин у сарфлаган ўз капиталидан қанча фойда олиш эҳтимоли (мумкинлиги)ни аниқлаш мақсадида тегишли ҳисоб-китоб ишларини амалга оширади.

1-расм. Инвестициялар самарадорлигини баҳолашнинг методологик асослари ва тамойиллари ⁸

Бундан ташқари у сарфлаётган инвестицияларидан фойдаланиш жараёнида капитал рискига таъсир этувчи қуйидаги омилларни эътиборга олади: - мамлакат ичкарисидаги сиёсий барқарорлик; - минтақадаги яқин кўшничлик муносабатлари; - ҳукуматнинг инвестицион муносабатларни ривожлантириш ва кафолатлашга қаратилган қонун-қоидалари ва рағбатлантириш механизмларининг мукамаллик даражалари.

Мамлакатимизда инвестиция муҳитини яхшилаш бўйича амалга оширилган ислохотлар юқорида қайд этилганидек, аҳоли бандлигини таъминлаш билан бирга мамлакат экспорт салоҳиятини оширишга ҳам хизмат қилади. Кейинги йилларда экспорт-импорт операциялари таркиби ва улар ўзгаришлари динамикаси таркиби ушбу йуналишдаги ишлар сифат жиҳатдан тубдан ўзгарганлигини кўрсатмоқда. Мустақиллик йилларининг дастлабки даврларида экспорт таркиби асосан хомашё маҳсулотлардан иборат эди, масалан 2016 йилда 637.2 млн. АҚШ доллари миқдоридagi пахта толаси экспорт қилинган. Амалга оширилган таркибий ўзгаришлар натижасида 2020 йилга келиб унинг миқдори 3.8 млн.АҚШ долларини ташкил этмоқда. Ўтган давр мобайнида инвестицияларни иқтисодиёт соҳаларига мақсадли йуналтиришни ташкил этиш сиёсати натижасида мамлакатимиздан экспорт қилинадиган маҳсулот таркиби бир мунча кенгайган. Таҳлиллар

⁸ Тухлиев Б.К. Инвестицияларни молиялаштиришнинг долзарб масаллари. Монография. -Т.: "Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи", 2023, 77-бет.

натижалари муқаддам экспорт қилинмаган маҳсулотлар ва хизматлар ҳозирда хорижий давлатларга экспорт қилинаётганлигини кўрсатмоқда. Хусусан, мева-сабзовотлар экспорти қайта тикланиши эвазига 2020 йилда 40.8 млн.АҚШ доллари миқдоридаги (жами экспортнинг 5.9 фоизи) ва 89.5 млн. АҚШ доллари миқдоридаги (жами экспортнинг 7 фоизи) сайёҳлик хизматлари экспорт қилинган. Шунингдек, импорт ўрнини босувчи маҳсулотлар ишлаб чиқариш соҳаларига киритилган инвестициялар самараси ўлароқ озиқ- овқат, кимё, энергия ва нефть маҳсулотлари, қора ва рангли металллар ва машина ускуналар импорти миқдори йилдан-йилга камайиб бормоқда.⁹

Юқорида қайд этилганидек, аксарият иқтисодчилар «инвестиция муҳити» тушунчасини бир хил талқин қилсаларда, аммо унинг муайян туркумий таркибига келганда ва уни баҳолаш услублари ҳақида фикр юритганда, уларнинг таъриф ва ёндашишлари бир бирларидан сезиларли даражада фарқ қилади. Инвестиция муҳитига баҳо беришда иқтисодий шароитлар, давлатнинг инвестиция сиёсати, инвестиция фаолиятининг меъёрий-ҳуқуқий базаси ҳисобга олинади. Инвестиция муҳити турли хил омиллар, статистик, фактологик ва ахборот материалларини ўрганиш, таҳлил қилиш асосида аниқланади.

Жумладан, *инвестицион салоҳият* макроиқтисодий кўрсаткичлар асосида баҳоланиб, у ўз ичига қуйидагиларни олади:

- ҳудудда ишлаб чиқариш омиллари ва истеъмол талабининг мавжудлиги;
- ҳўжалик фаолияти натижалари;
- илм-фаннинг ривожланиши, унинг инновацион маҳсулот ва ишланмаларини инвестиция фаолиятига жорий этиш имкониятлари;
- етакчи инвестиция институтларининг ривожланганлиги;
- турли йўналишдаги инфратузилма мажмуаси ва субъектлари билан таъминланганлиги.

Инвестицион риск даражаси эса инвестициялар ва улардан келадиган даромадни йўқотиш эҳтимоли нуқтаи назаридан баҳоланади. Бу жараёнда тегишли кўрсаткичларнинг катта гуруҳи асосида, шунингдек, инвестиция салоҳиятининг ҳар бир ташкилий қисми ва ҳар бир ҳолат бўйича турли йўналишларга мос кўрсаткичлар тизими ва моделлари асосида баҳоланади. Учинчи ёндашувда бундан ташқари юқоридаги кўрсаткичлар билан бир қаторда инсон омили, иқтисодий ривожланишнинг моддий-техника базаси, ижтимоий-сиёсий вазият ва сиёсий риск даражаси омили, иқтисодиётнинг ҳолати ва уни бошқариш даражалари кабилар ҳисобга олинади. Бунда ушбу таркибда иккита кўрсаткичлар гуруҳини ажратиш мумкин: вақт омилини ҳисобга олмайдиган кўрсаткичлар ва дисконтлашга асосланган, яъни вақт омилини ҳисобга оладиган кўрсаткичлар. Инвестициялар самарадорлигини баҳолаш таснифи нуқтаи назаридан тавсия этилаётган ушбу ёндашув бозор иқтисодиёти ривожланган мамлакатлар ҳўжалик юритувчи субъектлар томонидан фойдаланадиган кўрсаткичлар тизимини ўрганишга асосланган.

9. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ҳузуридаги Статистика Агентлиги, stat.uz/uz/

Ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатиш жараёнларида инвестицияларнинг таркибий манбаларидан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлигини баҳолашда одатда иккита усул, яъни умумий ёки мутлақ ва солиштирма самарадорлик кўрсаткичлари тизими ва уларга асосланган тегишли моделлар кенг қўлланилади. Инвестиция манбаларининг ишлаб чиқариш натижаларига таъсири биринчи навбатда умумий иқтисодий самарадорлик кўрсаткичлар тизими асосида аниқланади. Ҳақиқий таъсир даражасидан келиб чиққан ҳолда унинг ўлчами: миллий ишлаб чиқариш даромадининг ўсиши (иқтисодий ўсиш); соф маҳсулот ўсиши (тармоқ даражаси); фойда ўсиши (корхона даражасида); мутлақ фойда ҳажми (алоҳида илмий-техник тадбирлар учун) аниқланади. Алоҳида бошқариш даражалари бўйича ҳисобланган умумий самарадорлик кўрсаткичи тармоқларнинг дифференциялашган меъёрлари ва ўтган ҳисобот даври кўрсаткичлари билан солиштирилади. Агар олинган кўрсаткич меъёрий ва ҳисобот даври кўрсаткичларидан юқори бўлса, сарфланган капитал маблағлардан фойдаланиш самарали деб ҳисобланади. Умумий иқтисодий самарадорлик даражаси, шунингдек, маълум маънода инновацион ечимларни ҳал этишда иштирок этган илмий-техникавий ишланмалардан қай даражада фойдаланилганини акс эттиради ва уларни баҳолашда вариантли ҳисоб-китоб ишлари амалга оширилиб, шу асосда уларнинг энг мақбули танлаб олинади. Бундан ташқари бу ҳисоб-китоб жараёнида жорий харажатлар (таннарх)ни камайтириш натижасида олинган иқтисодни ишлаб чиқаришга сарфланган қўшимча капитал қўйилмаларга нисбатан ҳисобланади ва меъёрий кўрсаткичлар билан таққосланади.

Дунё мамлакатларида инвестицион муҳитга баҳо бериш услублари бир-биридан фарқ қилади ва аксарият ҳолларда макроиқтисодий соҳага нисбатан баҳо берилади. Масалан, Японияда инвестицион муҳитнинг баёний тавсифи берилиб, миқдорий баҳо қўлланилмайди. АҚШда эса бир бирига боғлиқ тўрт кўрсаткич, яъни ишбилармонлик фаоллиги, хўжалик юритиш тизимининг ривожланганлик даражаси, инвестицияларнинг иқтисодий самарадорлиги, солиқ сиёсатининг асосий ташкил этувчилари орқали аниқланади. АҚШда рейтинг натижалари ҳар

2 - расм. Инвестицияларни баҳолаш моделлари ва кўрсаткичлар

йили «Йиллик статистик карта»да эълон қилинади. «Euromoney» журнали ривожланган мамлакатлар йирик банклари вакиллари бўлган экспертлардан маълумот тўплаш усулидан фойдаланиш билан бир қаторда бирор бир омилнинг ҳолати ҳақида статистик ахборотни ҳам ҳисобга олади. Бу омиллар қаторида қуйидагилар мавжуд, яъни макроиқтисодий кўрсаткичлар, маҳсулотлар учун тўловни амалга оширмаслик rischi, кредитларни қайтармаслик, дивидендларни тўламаслик, қарз кўрсаткичлари, мамлакатларнинг кредитларни қайтара олиш имкониятлари¹⁰.

Хулоса ва таклифлар

Инвестиция муҳитини баҳолашнинг роли ва аҳамиятининг нечоғлик муҳимлигини ҳисобга олиб, биз ҳам қуйидаги фикрга тўлиқ қўшилаемиз, яъни дарҳақиқат «...республикамизда инвестиция муҳити борасидаги иқтисодий илмни тарғиб этишда энг зарур услубий йўриқномалар эътибордан четда қолмоқда»¹¹. Шу

¹⁰ Гуськова Н.Д. Теория и практика инвестиционной деятельности в условиях транзитивной экономики: Федеральный и региональный аспекты. Специальность 08.00.05 Диссертация на соискание учёной степени доктора экономических наук. Саранск 2000. С.103

¹¹ Ҳайдаров Н.Ҳ. Иқтисодий эркинлаштириш шароитида корхоналар инвестицион фаолиятидаги молия-солик муносабатларини такомиллаштириш масалалари. Иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган

нуқтаи назардан инвестицион муҳитни баҳолашнинг халқаро тажрибаси шуни кўрсатадики, унинг объективлик даражасини ошириш учун замонавий иқтисодиёт фани томонидан ишлаб чиқилган бир қатор муҳим услубий қоидаларни ҳисобга олиш зарур. Жумладан:

1. Барча турдаги инвестициялар учун маълум инвестиция муҳити зарур. Амалда капитал (саноат, савдо, қарз, акциядорлик) инвестиция каби турлича бўлади, инвесторлар эса ўзаро мос келмайдиган мақсадларни кўзлайдилар. Масалан, қарз капитали қисқа вақт ичида максимум фойда олишга қаратилган бўлиб, молиявий инвестициялар орқали ҳаракат қилса, саноат капитали эса узоқ муддат давомида корхона фаолиятига барқарор таъсир ўтказишга интилиб, реал ва бевосита инвестициялар орқали ҳаракат қилади.

2. Инвестиция муҳити манфаатлар мувозанатига асосланган бўлиши керак, чунки инвестицияларни қабул қилувчи ҳам, инвестицияларни етказиб берувчи ҳам турлича мақсадларни кўзлайди, яъни уларнинг биринчиси минимум маблағлар асосида максимум мақсадларни кўзласа, иккинчиси – максимум фойда олиш ва маҳаллий бозорларни мумкин қадар тезроқ эгаллашга интилади.

3. Инвестиция муҳити, бир томондан, узоқ вақт давомида барқарор бўлиши лозим, иккинчи томондан, етарли даражада уддабурон тадбиркор мамлакатда шаклланаётган ижтимоий ишлаб чиқариш омилларига (илмий-техникавий, тадбиркорлик, бошқарув, технологик) нисбатан юз бераётган ўзгаришларни ҳисобга олабиладиган бўлиши даркор.

4. Инвестициялар инсон капитали ривожини, барча фаолият соҳаларидаги ишчи ва хизматчиларнинг малакаси юксалиши билан аниқ боғланган бўлиши лозим.

5. Инвестиция муҳити хўжаликнинг иқтисодий барқарорлиги ва ишлаб чиқариш тизимлари хавфсизлигини таъминлаши керак.

6. Инвесторлар ва инвестицияланаётган ижтимоий-иқтисодий тизим манфаатларининг мувозанати ва ўзаро мос келишини таъминлаш мақсадида, жалб қилинаётган инвестицияларнинг самарали эканлигини ва инвестицион муҳитнинг қулайлигини комплекс баҳолаш талаб этилади.

Юқоридаги услубий қоидалар асосида инвестицион муҳитни баҳолаш усуллари афзалликлари ва камчиликларига алоҳида тўхталиб ўтиш мақсадга мувофиқ.

Замонавий иқтисодий тафаккурнинг етакчи йўналишларидан бўлган институционализм инвестиция шарт-шароитлари таҳлили учун янги имкониятларни очиб берганлигини алоҳида эътироф этиш лозим. Шуни таъкиллаш жоизки, инвестиция муҳити иқтисодиётнинг институционал тизимида алоҳида тизим ости қисми бўлиб, у ишлаб чиқариш кучларининг ривожланиш ва илмий-техникавий янгиланиш жараёнида фаол инвестиция фаолияти орқали ижтимоий-иқтисодий муносабатлардан унумлироқ фойдаланиш учун шарт-шароитлар яратиш вазифасини бажаради. Мазкур тадқиқотларимиз мақсадларига ойдинлик киритиш учун кенгайтирилган ижтимоий такрор ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш ва охир-оқибатда иқтисодий юксалишни

таъминлайдиган институционал шарт-шароитлар тавсифини билиш муҳим ўрин тутди.

Ўзбекистондаги инвестиция жозибadorлигини аниқлайдиган омиллар таҳлиliga кўра, уни тез ва асосли равишда яратишга бўлган эҳтиёжнинг кучли бўлишига қарамасдан, аксарият муҳим шарт-шароитлар фақат узоқ вақт давомидагина яратилиши мумкин. Бунда ўйланган сиёсатнинг асосий мақсади шундан иборатки, вазиятни зарурий шарт-шароитлар ва моддий-молиявий базани яратишни назарда тутган ҳолда босқичма-босқич, бироқ доимий (узлуксиз) равишда яхшилаб боришдир. Шундай қилиб, Ўзбекистонда қулай инвестициялар учун шарт-шароитлар яратиш тадбирларини узлуксиз равишда амалиётга татбиқ этишга асосланган инвестиция сиёсатини юритиш иқтисодиётни ривожлантиришнинг муҳим вазифаси бўлиб, бу ўз навбатида инвестиция фаоллигини ошириш ва хорижий инвестицияларни кўпроқ жалб қилишга ҳам хизмат қилади.

Дарҳақиқат, хорижий инвесторнинг пировард қизиқиш ва манфаатлари қўйилган капиталнинг қопланиш муддати, инвестицияларнинг капиталлашув жараёнлари, томонлар улушлари ва фойданинг бўлиниши, шунингдек, мамлакатдаги бозор иқтисодиёти муносабатларининг кечиши ва бунга халқаро ташкилотларнинг муносабатлари билан чамбарчас боғлиқдир. Шу сабабдан ҳам инвестиция муносабатларининг жаҳон иқтисодий ҳамжамияти талаб ва тамойиллари асосида ривожланиши кўп жиҳатдан мамлакат ҳукумати ва бошқа тегишли бошқарув органлари томонидан қабул қилинадиган қарорлар ва қонун-қоидаларни оқилона татбиқ этишни тақозо этади. Зеро, инвестиция фаолиятини самарали олиб бориш мақсадида ҳукумат томонидан қабул қилинадиган чоратадбирлар тизими инвестиция сиёсатининг ўзагини ташкил этади. Демак, инвестиция жозибadorлигини кейинги ривожланиши кўпроқ инвестиция сиёсатига тааллуқли бўлиб, давлат мамлакат ичкарисида инвестиция фаолиятини ҳукумат тадбирлари орқали мувофиқлаштириб боради.

Инвестиция ресурсларининг ўсиб бориши ҳудудларнинг ишлаб чиқариш имконияти ошиши ҳамда аҳоли бандлиги масаласининг ижобий ечимига ўз ижобий таъсирини ўтказади. Бу масала, айниқса ўтиш даври иқтисодиёти мақомидаги Ўзбекистон Республикаси учун стратегик аҳамият касб этувчи долзарб масалалардан бири бўлиб ҳисобланади. Чунки, тадқиқотларимиз натижалари шундан далолат бермоқдаки, 2020 йилда инвестицияларнинг ўзлаштирилиши ҳудудлар салоҳиятига мос равишда тақсимланмаганлигини кўрсатмоқда. Таҳлиллар ҳудудлар кесимида жалб этилган инвестициялар (2-илова) улушининг гоҳ пасайиб, гоҳ кўтарилиб туриши асосан давлат томонидан муайян ҳудудда истиқболда стратегик аҳамият касб этувчи йирик инвестиция объектларининг жойлаштирилиши ҳамда маъмурий ҳудудларнинг географик жойлашиши, коммуникация объектларининг ривожланганлик даражаси, иқтисодий ишлаб чиқариш салоҳияти ва ижтимоий жиҳатларига боғлиқлигини кўрсатмоқда.

Шу сабабли ҳудудларга хусусий инвестициялар киритишни рағбатлантириш мақсадида инфратузилма харажатлари учун давлат субсидияси бериш тартибини жорий этишни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. Мамлакатимизда инвестиция муҳити ва жозибадорлигини ошириш бўйича амалга оширилган ишлар натижасида 2019 йилда асосий капиталга киритилган инвестициялар даражаси 2015 йилга нисбатан қарийиб, 30.0 фоизга ошган.

Мамлакат аҳолисининг бандлик даражаси инвестиция миқдорлари ўсишига мос равишда ўсиб бориши кузатилмоқда. 2019 йил кўрсаткичлари бўйича аҳоли бандлиги даражаси меҳнат ресурсларининг 0.9 фоизига ўсишига қарамасдан 2 фоизга ошган.

Шунингдек, таҳлилларимиз ҳудудлар инвестиция фаоллиги ўсиши нафақат аҳоли бандлиги даражасининг ошишига, балки ҳудуднинг экспорт салоҳиятига ҳам таъсир этишини кўрсатмоқда. Мамлакат бўйича 2019 йил натижаларига кўра, ташқи савдо айланмаси таркибида экспорт миқдори 17458,7 млн. АҚШ долларини ташкил этиб, унинг улуши 2015 йилга нисбатан 35.6 фоизга ўсган¹².

Яна шуни назарда тутиш лозимки, жойлардаги шу соҳага мутасадди ташкилот раҳбарларининг бозор муносабатлари кўникмаларини ўзлаштириш даражаси, ички ресурсларни инвестиция оқимига йўналтира олиш, маъмурий ҳудуддаги ишлаб чиқаришнинг характерли хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда хорижий инвесторларни жалб этиш, салоҳиятли тадбиркорларни излаб топиш ва уларни хорижий инвестицияларни жалб этишдаги фаолиятларини рағбатлантириб бориш каби масалаларга бевосита боғлиқ.

Фикримизча, ҳудудларнинг инвестиция фаолиятига баҳо беришда фақат улар ҳажми билан чегараланмасдан

- аҳоли жон бошига тўғри келадиган инвестициялар миқдори,
- аҳолининг ишга жалб этилганлик даражаси,
- экспорт имкониятининг ўсиши,
- реинвестициялар ҳолати каби кўрсаткичларга ҳам баҳо бериш мақсадга мувофиқ.

Чунки фақат инвестиция ҳажми миқдори ҳудуднинг инвестиция фаолиятини тўлиқ ифода қила олмайди.

Шунингдек, хорижий инвестицияларни жалб этиш моделини танлашда мамлакат иқтисодиётининг ўзига хос хусусиятларини инобатга олиш зарур, деб ҳисоблаймиз. Тадқиқотларимиз натижалари олимлар ва халқаро молия институтлари томонидан ҳудудлар инвестиция жозибадорлигига алоҳида урғу берилганлигини кўрсатмоқда. Мавзу бўйича тадқиқот амалга оширган олимлар ҳам асосан инвестиция жозибадорлиги, уни ифодаловчи кўрсаткичлар ва уларни ҳисоблаш йўллари бўйича тавсиялар берган. Халқаро валюта жамғармаси томонидан *инвестиция жозибадорлигига баҳо беришда* фойдаланадиган *етти кўрсаткич* асос қилиб олинади.

Тадқиқотларимиз натижалари инвестициялар ҳолати ва фаолияти натижалари турли ҳудудларда аниқланган кўрсаткичлар бўйича турли даражани

¹² Тухлиев Б.К. Инвестицияларни молиялаштиришнинг долзарб масаллари. Монография. -Т.: "Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи", 2023, 85-бет.

ташкил этишини кўрсатмоқда. Ҳақиқий ҳолатга баҳо бериш учун уларни яхлит бир комплекс кўрсаткич асосида баҳолаш зарур. Шу мақсадда ушбу кўрсаткичлар асосида инвестиция фаолияти натижасини баҳолаш учун ягона комплекс кўрсаткичлардан фойдаланиш ва уни қуйидаги формула асосида ҳисоблаш тавсия этилмоқда:

$$K_k = \sum_{i=1}^n \text{Ин}_i + K_m$$

Бунда; K_k - комплекс кўрсаткич, Ин_i - кўрсаткичлар тури, K_m - моҳиятлилиқ коэффициентлари.

Мазкур тартибда инвестициялар ҳолати ва фаолияти натижаларига баҳо бериш ҳудудлар томонидан амалга оширилган ишларни ҳолисона баҳолаш имкониятини яратади. Алоҳида кўрсаткичлар юқорида номлари зикр этилган олимлар томонидан тавсия этилган усулларда аниқланиб, ҳар бир кўрсаткич натижаси ҳамда унга таъсир этган омилларга алоҳида баҳо берилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Халқ сўзи газетаси, 2023 йил 12 июль
2. Игошин Н.В. Инвестиции. Организация управления и финансирование: - М.:ЮНИТИ-ДАНА. 2001. С.116-118
3. <http://www.lex.uz> (норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тизими).
4. O'zbekiston Respublikasining Qonuni. 2019 yil 25 dekabr. "Investitsiyalar va investitsiya faoliyati" to'g'risidagi.
5. Мустафакулов Ш.И. Инвестицион муҳит жозибадорлиги. илмий амалий қўлланма / Ш.И.Мустафакулов. – Тошкент: Baktria press, 2017. – 320 б.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 1 августдаги ПФ-5495-сон «Ўзбекистон Республикаси инвестиция муҳитини тубдан яхшилаш чоратадбирлари тўғрисида»ги, Фармони <https://lex.uz/docs/3845273>
7. Тухлиев Б.К. Инвестициялар ва уларни молиялаштириш тизимини такомиллаштириш масалалари: Монография. -Т.: "Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи" -Т, 2021. -54 б.
8. Гуськова Н.Д. Теория и практика инвестиционной деятельности в условиях транзитивной экономики: Федеральный и региональный аспекты. Специальность 08.00.05 Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук. Саранск 2000. С.103.
9. Тухлиев Б.К. Инвестицияларни молиялаштиришнинг долзарб масаллари. Монография. -Т.: "Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи", 2023, 216 бет.
10. COVID-19 pandemiyasi va global iqtisodiy inqirozga qarshi kurash: "Taraqqiyot strategiyasi" Markazi, www.strategy.uz
Ўзбекистон Республикаси Президенти Ҳузуридаги Статистика Агентлиги, stat.uz/uz/

Copyright: © 2024 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-4.0 International License (CC - BY 4.0)

